

MOHÁCSI JÁNOS

Egy kalandos élet

HATÁR GYÖZŐ ÉLETÚT KÖTETEIRŐL

Határ 1988 áprilisában, 18 évvel halála előtt, egy hét alatt mondta tollba Kabdebó Lórántnak élettörténetét, ami azután három kötetben jelent meg *Életút* címen, Magyarországon 1993 és 1995 között.

Miért épp a nyolcvanas évek végén ült le Kabdebó Lóránt Határt életéről faggatni? A válasz valószínűleg egészen prózai. Már csak két év kellett ahhoz, hogy lezáruljon egy kifáradt politikai korszak, amely Határt nem kívánatos személynek tekintette Magyarországon. Határ csak az *Életút* anyagának rögzítése után egy évvel, 1989-ben léphetett hivatalosan magyar földre. A kötetek elkészítésének másik oka lehetett, hogy 1988-ban Határ már 74 éves volt és hatalmas életmű állt mögötte. Ha műalkotásai szempontjából tekintjük, utolsó nagy, szintetizáló regényét 1984-ben már lezárta és megjelentette. 1988 után „már” csak filozófiai jellegű esszékötetek, versek kerültek ki a keze alól.

Az *Életút* dialogikus formában, riportszerűen megírt szöveg. Az élet-történesek dialogikus formában való elbeszélése több előnnyel is jár. Természetesnek, jelenvalónak érzelki az olvasó. Tanú van jelen, Kabdebó Lóránt, aki kérdéseivel tereli a széles mesélésre hajlamos író. Így a kérdezővel folytatott dialógusban létrejövő elbeszélés még inkább valóságközelivé válik. Kabdebó közvetései segítik a szerzőt és az olvasót is kizökkenteni az áradó elbeszélés menetéből.

Ha riportkönyvként tekintünk a három kötetre, azaz mint funkcionális szövegre, akkor elmondhatjuk, hogy befejezetlennek tekinthető, hisz 18 év anyaga hiányzik. Mégis, ha olvassuk, kerek egésznek érezzük. Vajon miért? Határ aktív korának történetéről szól bennük, megpróbáltatásairól, sikereiről, kudarcairól, amely egybeesett a XX. század történelemrengető eseményeivel. Mesél a korszakra jellemző politikai, irodalmi, művész alakjaihoz fűződő viszonyáról, és ennek ürügyén e szereplőket sokszor új aspektusból mutatja be. Az sem közömbös, ahogyan önmagát látja és láttatja hibáival, erényeivel egyetemben.

E három kötet valószínűleg sohasem készült volna el, ha Határ általa nem valami újat akart volna létrehozni. Korábban ugyanis többször is hangoztatta, nem szívesen beszél önmagáról. Gömöri Györgynek adott interjúbán mondja: „ez nem az én esetem – nem tartom természetesnek, ösztönösnek a visszapillantás kényszerítő ingerét... én mindent az eredeti alkotáseszmenyéhez mérek s ezért pl. a magam memoárjaira fikarcnyi időt sem volnék hajlandó vesztegetni – hacsak az alkotást közvetve nem szolgálja.”¹ Azaz, ha az *Életút* kötetei nem az alkotást szolgálnák, nem adna olyan hosszú interjút, hisz alkotó természet lévén „az emlékiratok, az önéletírás a lehető legtávolabb van a *par excellence* alkotástól az irodalom műfajregiszterén”².

A formai jegyek, mint például a kötetek bibliográfiai adatai is arra utalnak, hogy Határ, életének adott fázisában, tudatosan hozta létre az emlékekből létrejövő szövegtestet. A bibliográfiai adatok között jelzésszerűen sem szerepel, hogy a szöveg

egy kérdező, Kabdebó Lóránt segítségével jött létre, azaz – úgy tűnik – Határ az *Életút* saját alkotásának tekintette. Határ vérbeli író. Ahogy maga is mondja: „Alkotó természet vagyok, mindenkől csinálni akarok valamit – ez parancsoló ösztönöm.”³ Megteremti az „önmesélés” műfaját és ennek poétikai szabályait maga alkotta meg öntörvényűen a szemünk előtt.

Az *Életút* kötetei a vallomásos irodalmat gyarapítják, még ha el is térnek az elsők között számon tartott Szent Ágoston alapmodelljétől. De a később keletkezett Cellini-, Cardano-, Szent Teréz-, Rousseau-, Goethe-, Tolsztoj-, Gorkij-féle változatoktól is. Sem stílusában, sem formájában nem követi ezeket. Paul de Man szerint a tapasztalat, és az elmélkedés is azt mutatja, hogy az önéletrajz nemigen vehető alá műfaji behatárolásnak,⁴ hisz „a műfaj fogalma nemcsak esztétikai, hanem történelmi funkcióval is rendelkezik, itt nem pusztán az önéletrajz saját élményétől megóvó távolság a tét, hanem esztétika és történelem esetleges egybeesése is”. Mivel az önéletrajz, mondja Paul de Man: „zavarodottsággal párosul, hiszen a tragédiához, az eposzhoz, vagy a lírai költészethez képest az önéletrajz mindig kissé gyalázatosnak és önmagába merülőnek tűnik, ami talán éppen azt mutatja, mennyire összeférhetetlen az esztétikai értékek monumentális méltóságával.”⁵

Határ Győzőnek azonban – ellenkezése ellenére is – ez a forma is igazán megfelelt. Hisz magát a KISZAKADÓK, az ÖNKERESŐK közt tartotta számon. KISZAKADÓ volt, aki egy lezárt kor hangulatától igyekezett megszabadulni; ÖNKERESŐ volt, aki már az elején belátta, hogy amúgy sem lenné magát az önkeresés bevett kategóriáiban. Valamint természetes állapota volt – ahogy ő fogalmazott – a SZABAD LENGÉS, ami egyet jelentett azzal, hogy elutasította minden műfaj, és minden kész megoldás mágnese terét.⁶

Az *Életút* köteteit olvasva érdekes jelenségre figyel fel az olvasó. Ez pedig Határ saját életeseményeit mitizáló gesztusa, az, ahogyan bizonyos jelenségeknek kiemelt fontosságot ad. E mítoszoknak a könyvben se szeri se száma. Jung szerint a mítoszok jelentősége abban áll, hogy általa szimbolikusan fejeződik ki a lélek belső és tudatalan drámája. A mítoszok olyan pszichikus manifesztációk, amelyek a lélek lényegét fejezik ki.⁷ A teljesség igénye nélkül, csupán példaként említem a Határ önmaga és bizonyos jelenségek köré alkotott mítoszainak némelyikét. Ilyen a dajkájába szerelmes, csintalan gyermek mítosza, amit azután egész életében ismételtget: „Elsőnek, aki a Dajkám volt és Szerelmesem, de sohasem láttam, mert a pólyából felnézve rá még fókuszolni is alig tudtam, s akit soha nem teperhettem le úgy, ahogy férfiember nőt kedves-gorombán magáévá tesz, mivel az erőszaktételhez kicsiny voltam, valamíg a karján ringatott?” – mondja. Másik, tipikus Határ-féle mítosz a nőkhöz való viszonyát érinti. Magát a „nők bálványának” tartotta, és beszámol – sok más eset részletezése mellett – arról az időszakról, amikor párhuzamosan három nővel is tartott fenn szexuális viszonyt. Nem egy szeretőjének szájába adja a „gyereket akarok tőled” kiáltást. De mítoszt teremt a Horthy-korszak ellen lázadó éneke köré is, és a börtönben töltött korszak, valamint az ott betöltött szerepe is mitikusá nemesedik. Maga az is mitizáló gesztus, amilyen részletességgel visszaemlékszik életének apró eseményeire. Határ e mítosz-láncolatok segítségével éri el azt, amit a széles közönségnél nem érhetett el műalkotásai segítségével, érthetővé válik. Tudatosan mitizál. Érdeke az, hogy olyan információkat és olyan formában közöljön magáról, ami a

többségnek is érthető és érdekes, hisz személye és munkássága így válik ismertté, azaz reklám célját is szolgálja. Mindez azért is volt lényeges számára, mivel – be kellett látnia – művei a nagyközönség számára, de sokszor a vájt fülűek körében is olvasatlanok maradtak.

Nem csak a nagyközönségnek és reklám szempontból, de az irodalomtörténész számára is lényeges momentum lehet az, ahogy az író saját maga értelmezi életét. Ennek ellenére súlyos kérdés is felmerül Határ önéletírásával kapcsolatban: Valóban forrás értékű az *Életút* három kötete? Hol vannak a határai? Kabdebó Lórántnak egy előadása alkalmával tett megjegyzése egyes önéletírásbeli információk valóságértékét kérdőjelezi meg. Felhívta a figyelmet: vigyázni kell Határ Győző írói fantáziájával felépített életrajzi emlékezéseinek forrásként való felhasználásával. Ennek bizonyítékául hozza fel az *Anibel* c. regény esetét. Fehér Zoltánnal Kabdebó Lóránt révén ismerkedtem meg egy a Határ Győzőről rendezett konferencián. Fehérnek birtokába jutott egy Határ Győző által írt *Attisz* c. regény gépírásos, dedikált példánya. Ahogy Fehér erről beszámolt, ezt először maga is egy ismeretlen Határ-regénynek tartotta, mert első fejezetei az *Anibel*-hez képest fel lettek cserélve. De tovább olvasva rájött, hogy az *Anibel* eddig ismeretlen, korai változatát találta meg. Az eredeti regényhez képest változtatást is felfedezett a szövegen, aminek azután – úgy néz ki – jelentősége is lehet. Az *Anibel* esetében nemcsak pontatlanságról, hanem – Kabdebó szerint – akár tudatos „átejtésről” is szó lehet. Kabdebó Lóránt kétségbe vonta, hogy Határ Győző ne emlékezett volna arra, hogy *Attisz* címmel regényt írt, mivel egész pontosan emlékezett korábbi, elveszett regényeire cím és évszám szerint, sőt elveszett verseire is. Vajon mi motiválta a szerzőt az „átejtésre”? Ez talán idővel, a regény megkerült változatának vizsgálatával kideríthető.

Határ kalandos élete, műveinek érdekes formája, egyéni szerkesztésmódja, nyelvezete, alkotó erejének bizonyítéka: műveinek polcokat betöltő száma, konferencia-előadásainak végtelennek tűnő hossza nem csak Kabdebó Lóránt figyelmét keltette fel. Már az *Életút* kötetének megjelenése előtt is számtalan beszélgetés hangzott el vele, készült el írott formában. A teljesség igénye nélkül említtem a Gömöri Györggyel, Hegyi Bélával, Kabdebó Tamással, Rónay Lászlóval, Sárközi Mátyással folytatott beszélgetéseket. Ám ezek az *Életút* kötetéhez mérten, funkciójukat tekintve, lehetőségeikhez képest is csak töredékesek lehettek. Határ vallomásai között az *Életút* kötetei szintézisül szolgálnak.

Az *Életút* három kötetének felosztása meglehetősen logikusnak látszik. Az első, a legkarcsúbb, a legtávolabbi eseményeket, a gyermek és a fiatal férfikor eseményeit rejti, ami Határ 1943. május 1-i letartóztatásával zárul. A második kötetben a horthysta börtön-korszakot, a szökés utáni időszakot, a tiltott határátlépés miatt kommunista börtönben töltött periódust, a börtönből való szabadulás időszakát, az 56-os időszak körüli eseményeket, és disszidálásának körülményeit dolgozza fel. A legtestesebb, harmadik kötet az emigrációban töltött életszakasról mesél.

Ha az *Életút* kötetek tartalomjegyzégeit tanulmányozzuk, ugyanazt a precíz tagolást találjuk benne, mint az Határ regényeiben is fellelhető. Ahogy esszéibe, regényeibe, úgy az *Életút* szövegébe is hatalmas a körmondatok közé értelmezésként, jelentéstágítóként, a gondolatmenet megszakítása céljából, sokféle szövegfajtat il-

leszt, amelyek egyidejűleg magasabb szintre is emelik az elmondottakat. Arra például, hogy hogyan is válaszolhatna az interjúkészítő kérdéseire, válaszként Rabelais egy komplett dialógusát idézi, a Panurge és Dudolita⁸ közt lezajló beszélgetést hozza fel mintának. A zenéről mesélve saját kompozíciójának kottarészletét találjuk a kötetben. Levélrészleteket idéz barátaitól, ismerőseitől egy helyzet magyarázatául, a levelezőtárshoz való viszony érzékeltetésére. A korabeli sajtóban megjelent támadó kritikák szövegeinek idézetei a hivatalos kurzus hozzáállására utalnak. Szabó Lőrinc és Weöres Sándor levelei fontos adalékok szolgáltatnak művei recepciójához. A Határnál megszokott módon, Genette által paratextusok⁹ között számon tartott mottó vezeti be az *Életút* fejezeteit. Genette a mottó alkalmazását néma gesztusként fogja fel, amelynek interpretációját az olvasónak kell megoldania. Ezek Határnál saját és másoktól idézett versek, saját regényeiből vett idézetek, más irodalmi, filozófiai művekből vett szövegszegmensek. Határnál a mottók mindig az utána álló szövegtest tartalmára, hangulatára tesznek utalást, egyfajta felütésként szolgálnak.

Történeteinek középpontjában önmaga, vagy épp világlátását meghatározó írók, filozófusok, művészek állnak. Az, ahogy a körülötte levőkről nyilatkozik és saját maga történetét beszéli el, szuggerálja a világról és a róla kialakítandó képet. Határ a vallomásos irodalomban megszokott módon élettörténetét nem, vagy csak ritkán helyezi el történelmi kontextusba ágyazva. A széles történelmi kontextusba ágyazás teljes mértékben hiányzik az *Életút* köteteiből. Elbeszélésén nem érzékeljük, hogy tudomást vett volna a Magyarországot ért történelmi kataklizmákról, mint a Trianoni veszteség következményeiről, az őszirózsás forradalom előzményeiről, a Tanácsköztársaság Kun Béla – Szamuely Tibor nevével fémjelzett horror történetekről, vagy a harmincas évek nagy gazdasági válságáról, a második világháborúról, a Rákosi-rendszerrel, vagy akár 56-ról. A történelem eseményei legfeljebb csak kulisszaként szolgálnak életeseményei bemutatásához, értelmezéséhez. Mindent saját sorsa alakulása mentén mutat be: saját szellemi haladását, fiatal korának kilengéseit, íróvá válásának folyamatát, majd az ezeket támogató vagy épp megakasztani szándékozó eseményeket kísérhetjük figyelemmel. Visszaemlékezéseiben tág teret ad és aprólékosan mutatja be élete villoni mélységeit, mint pl. szexuális kilengéseit, ami még az új korszak szexuális forradalma előtt következett be; börtönmélységeit, amelyek központi helyet foglalnak el elbeszélésében. Alapélményeiről olyan gátlásoktól mentesen beszél, hogy még a mai korszak sokat látott olvasóját is meghökkenti.

Határ elbeszéléseiből hiányzott a túlzott óvatosság. Adódott ez Határ emigráns helyzetéből. Megengedhette magának azt, amit a Magyarországon élők történelmi és szituációs beágyazottságuknál fogva nem tehettek meg: mondta, amit gondolt, nem járt a fejében, melyik politikai felekezetnek kell megfelelnie, nem járt a fejében a „mi lesz akkor ha...”. Megtehetette, mert abban az országban, ahol lakott, nem a magyar történelem törvényszerűségei voltak a mérvadók. Semmi sem volt tabu számára.

Fasisztaságára feltett kérdésre nem kapkodó választ ad, mintha lelkiismeret-furdalása lett volna, hanem azzal kapcsolatban vezeti le szellemi világrajööttének lépéseit, ami azután az 1943-as letartóztatásában kulminált: „Nietzscheánus korszakomban csak természetes, hogy „értettem a nyelvét” jobboldali barátainknak s még a fasisztoidoknak is, hiszen kire tévesztette volna el a hatását az a történelmi tény, hogy a háború 1939-es kitérése utolsó pillanatáig Nyugat-Európa versenyt cso-

dálta megalázkodásában a tengelyhatalmakat, és minden igyekezete kimerült... a kiegyezés... politikájában bármi áron. (gondolj csak az Astor –klikk profasiszta intrikáira a kulisszák mögött), mialatt az egyesült Államok át-átrendezte kirakatait, de mindig a semlegesség jegyében.” – mondja.¹⁰

Nem rejtette véka alá a *marxi* filozófiával, és az azt vallókkal szembeni ellenszenvét: „rühelltem Marxot”¹¹, „Nem voltam marxista, még véletlenül sem. Átrágtam magam rajta és megutáltam Marxot... agyonütő unalomtömeg... Sötét alak.”¹² – mondja. Marx nem volt bölcsező számára, mert nem felelt meg a filozófusokat osztályozó kategóriáinak. „Miféle bölcsező az, aki nem magyarázni akarja a jelenséget, hanem „megváltoztatni” a világot?” – kérdezi. Lukács Györgyöt – akihez azon túl, hogy személyes okokból ellenszenv fűzte – a Marxiarkheion takarítószemélyzeteként, vagy Marx előimádkozójaként tartotta számon.

Nem hangzik el az *Életút* kötetében, de Mezey Katalinnal folytatott beszélgetéseim során tudtam meg, hogy Határ apja szabadkőműves páholy tagja volt. Apja gondolkodásmódján, Voltaire *keresztényellenes* vitairatain nevelődve kérlelhetetlen bírálója volt a kereszténységnek és mindenfajta vallásnak. Noha a „zsidókereszténység metafizikai batyuja értéktelen cókók és melléfogás”¹³, mégis be kell látnia, hogy a világvallások „történelmi léptéken élnek le életidejük évezredeit s ezen az emberlépték átsuhanása olyan, mint a pille megvillanása lángközelben. Be kell látnia, hogy a zsidókereszténység könnyűszerrel megemészti, és feledésre kárhozhatja a filozófus-pillék támadását. Ami végez a kereszténységgel, az nem a támadók, hanem: önmaga befele-temetkezése.”¹⁴ Teljes meggyőződéssel vallja, hogy az ég üres.¹⁵ és csak a buddhisták monizmusát érezte magához közeleink.

A *metafizika* teljes elutasítása mellett meglepő, hogy teozófus ismerőseinek rejtélyeskedése megbénította. Hátha – gondolta – a falon, azaz Cusanus falán túl mégis van egy világ, a szellemvilág. Ekkor meséli el kalandját a Kerepesi temetőben: „Mind közelebb keringtem nemzeti nagyjaink óriásemlékeihez s ahogy a Kossuth-mauzóleumhoz közeledtem, lépcsőzeteivel, szoboralakjaival mindegyre vonzott. Lassan, roskatag ünnepélyességgel mind feljebb hágdaltam lépcsőin, mind emelkedettebb lélekkel, mígnem a pillanat nagyszerűsége teljesen hatalmába kerített. A „szellemvilág” kis híja meglegyintett s már-már szárnyak suhogásával tévesztettem össze a madársurrogást; transzba még nem estem, de szörnyen szerettem volna felfedezni magamon a médiumnitás első jeleit, a gégefő „kölcsonadását” a befészkelődőnek, a lehunytt szempillán keresztül a „látást”; és amikor a mauzóleum felső teraszán a kripta vaskapuzatához értem és a homályderengésben felfedezni véltem a szarkofágon üldögélő nagyangyalt, hát-ámbátorsággal akkor még mit sem hallottam a Kierkegaard ajánlotta „hitbeugrásról”, menten beláttam, hogy az „igazat” az angyalról „ki kell kényszerítenem”. Nekifeszültem a rácsozatnak és legnagyobb csodálkozásomra, a magam ismerős hangján bömbölést hallottam, majd az ordítás kongó kriptavisszhangját.”¹⁶ A spiritizmus az *Anibel* c. regényében már nevetség tárgyát képezi.

Már az első kötet elejétől kezdve ismerhetjük a *filozófia iránti vonzalmát*. „Hazám, a filozófia” – vallja.¹⁷ Mindenek felett csodálta a görögöket a görög kultúrát – szinte nincs oldal, ahol ne hivatkozna rájuk, ne idézne egy görög gondolkodótól. Nemcsak értette, de érezte is őket.

Nem fogadott el egy filozófust sem. Műveiket agnosztikusként olvasva azt kereste, hol is hibáznak. Első tanult nyelve a német volt, így nem volt Nietzschének olyan

műve, amit ne olvasott volna el. Kívülről tudta verseit. Hosszú utat kellett bejárnia, amíg túljutott Nietzsche rajongásán, de sohasem szabadult meg igazán Nietzsche-től. Életművét olvasva itt is ott is feltűnik Nietzsche szóhasználata. A hermeneutika egyik modernkori úttörőjét Schleiermachert ködevőnek, az „aufklaerista” Christian Wolffot száraznak, beporosodottnak, viszont Hamannt észak mágusának nevezte. Elismerően emlékezett meg Eduard Hartmannról, a „tudatalatti” fogalmának megalkotójáról. Kiemelte Nicolai Hartmannt, a jeles ontológust, mivel számára is e terület volt a legkedvesebb. Heidegger csak úgy aposztrofálja, mint „aki a maga anyanyelvének beépített idiotizmusaira alapozza bölcséletét”.¹⁸ Elítélően szolt Pascal fogadásáról is, akit filozófushoz méltatlan pragmatizmussal vádolt.¹⁹

A modern nyelvelmélet egyik nagy alakjával, Chomskival így vitatkozik: „Nem osztom Chomsky elméletét, hogy akármilyen nyelven beszél az ember, a nyelv fenntartott idegpályái azonosak és minden nyelv számára eleve adva vannak.”²⁰

A *magyar irodalom* hivatalos kurzusát provinciálisnak tartotta: „Ne felejtsd el, – mondta Kabdebó Lórántnak – hogy... Babits, Kosztolányi, Szabó Lőrinc – anyagilag igen küszködve, az ár ellen, a hivatalos irodalom ellenében éltek” és „ez az aulikus irodalom hihetetlenül provinciális volt annak, akinek – Balzac és Stendhal után – Jules Romain, Giraudoux, Roger Martin Du Gard, André Gide, Jouhandeau, Céline, Carco” volt a mindennapos tápláléka”.²¹

A három kötetben jelentős helyet foglalnak el Határnak *művész kortársairól* szóló történetei, a rájuk tett megjegyzései, sokszor éles kritikái. Az *Életút*, az esetek többségében, nem az irodalomtörténetek kanonizált alakjait rajzolja elének, hanem azokat Határ személyes élményeinek kontextusába állítva. Művész kortársainak jellemzése során egyértelművé válik, kivel szimpatizált, kivel nem. Alig akadt olyan személyiség, akire ne tett volna csípős megjegyzést, akiről kizárólag pozitív véleménnyel lett volna. Rácz Aladár, Füst Milán, Jászi Oszkár, Weöres Sándor, Vas István, Illyés Gyula, Cs. Szabó László, Pilinszky, Hamvas Béla, Szentkuthy Miklós, és az Újholdasok például **többnyire** pozitív kontextusban fordulnak elő. De jól érezhető, hogy nem tudott megbocsátani Gerő Ernőnek, aki miatt kiesett az irodalomból²², Király Istvánnak a Csillagban megjelent Héliáne-kritikája miatt, ami végül könyve bezúzásához vezetett. De Illyésnek sem, akire rábízta az *Őrző könyve* kéziratát, és aki emiatt durván rátámadt, majd Határnak életének veszélyeztetését róta fel.²³ Cs. Szabó Lászlónak sem, aki saját kötetének elkészülte érdekében – állítólag hazugság árán – Határ amerikai körútjára nyomdába küldött könyveinek munkálatait állíttatta le²⁴, Major Tamásnak sem, akit egyszerűen a Major Tamás-féle párt-maffia vezetőjének aposztrofált, aki megakadályozta darabjainak színre vitelét.²⁵ Verseivel kilincselve nem felejtette el elmesélni az „Új hang” szerkesztőségében, 1956-ban a kétperces beszélgetését Csoóri Sándorral, akit idéz is: „– Határ elftárs! Mik ezek? Hát versek ezek? Vegye tudomásul, Határ elftárs, hogy ezek nem versek. Ezt én mondom, elftárs, aki Kuczka Péter költészetén nevelkedtem.”²⁶

Határ kötetének befejező részét is mindig alaposan kidolgozza. Az *Életút* esetében is így van ez. A Kabdebó Lóránttal folytatott dialógust egy episztola formájú *Haragos epilógus*, majd egy vers zárja. A függelékben Kabdebónak Határ feleségével folytatott rövid beszélgetése és Határ életéből, kéziratairól készült fényképek találhatók. A *Haragos epilógus* kedélyes hangvételű, évődő stílusú szöveg, ahol Határ – szokásához

híven – listáz. Listázza Kabdebónak címzett szemrehányásait. Így kezdi: „Köszönet Kabdebó Lórántnak – akire minden okom megvan, hogy haragudjak”, majd indoklással folytatja: „Mivelhogy most még telibb van az emlékezőkém szütyője, mint az elején volt, amikor kiürítéséhez hozzákészültem...”²⁷ De hiába minden, ahogy ezt *A partra vetett bálna* című versében összegzi: „A bálna hasonlatot nem tűr el; / de mikor énekel, hallgatni kell.”

JEGYZETEK

- 1 HATÁR Győző, *Az ige igézetében*, Aurora könyvek, 1990, 177.
- 2 HATÁR Győző, *Életút I, Oly jó követni emberélet!*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1993, 7.
- 3 HATÁR Győző, *Életút I, Oly jó követni emberélet!*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1993, 7.
- 4 Paul de MAN, *Az önéletrajz mint álarcjáték*, Ford. Fogarasi György, Pompei, 1997/2-3. 94.
- 5 Paul de MAN, *Az önéletrajz mint álarcjáték*, Ford. Fogarasi György, Pompei, 1997/2-3. 93.
- 6 HATÁR Győző, *Szavak túlvilága*, Hága, Mikes International, 2005, 1-2.
- 7 JUNG, C.G, *Alapfogalmainak lexikona II.*, Bp., Kossuth, 1998, 52.
- 8 HATÁR Győző, *Életút I, Oly jó követni emberélet!*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1993, 8.
- 9 Gérard GENETTE, *Paratexte, Das Buch vom Beiwerk des Buches*, Frankfurt am Main, Surkamp, 2001, 152.
- 10 HATÁR Győző, *Életút I, Oly jó követni emberélet!*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1993, 115.
- 11 *Uo.*
- 12 *Uo.*138.
- 13 *Uo.*117.
- 14 HATÁR Győző, *Életút I, Oly jó követni emberélet!*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1993, 106.
- 15 HATÁR Győző, *Életút III.: Partra vetett bálna*, Szombathely, Életünk könyvek, 1995. 379.
- 16 HATÁR Győző, *Életút I, Oly jó követni emberélet!*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1993, 117.
- 17 HATÁR Győző, *Életút II.: Minden hajó hazám*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1994, 121.
- 18 HATÁR Győző, *Életút I, Oly jó követni emberélet!*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1993, 136-37.
- 19 HATÁR Győző, *Életút II.: Minden hajó hazám*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1994, 426.
- 20 HATÁR Győző, *Életút I, Oly jó követni emberélet!*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1993, 137.
- 21 HATÁR Győző, *Életút I, Oly jó követni emberélet!*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1993, 114.
- 22 HATÁR Győző, *Életút II.: Minden hajó hazám*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1994, 129.
- 23 *Uo.* 190.
- 24 HATÁR Győző, *Életút III.: Partra vetett bálna*, Szombathely, Életünk könyvek, 1995, 280-281,
- 25 HATÁR Győző, *Életút II.: Minden hajó hazám*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1994, 99.
- 26 *Uo.* 425.
- 27 HATÁR Győző, *Életút III.: Partra vetett bálna*, Szombathely, Életünk könyvek, 1995, 409.